

УДК 37.013.42: 376–056.45
DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.30

В. І. Степаненко

кандидат педагогічних наук,
докторант кафедри соціальної педагогіки,
доцент кафедри соціальної роботи

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ІЗ СІМ'ЄЮ У ПРОФІЛАКТИЦІ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

У статті розкрито особливості застосування моделей взаємодії соціального педагога із сім'єю в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти. Моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю розглянуто як зразки концептуально-практичних підходів до розуміння сутності проблем сім'ї, налагодження можливих контактів із батьками і дітьми, пошуку ефективних шляхів співпраці. Взаємодію представлено як активний діяльнісний зв'язок суб'єктів соціально-педагогічного процесу, організацію їх спільної діяльності в умовах відкритості сторін, узгодження мотивів і способів досягнення мети, що в підсумку забезпечує певний продукт спільної діяльності.

Визначено, що вибір моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю зумовлений проблемами сім'ї, індивідуальними особливостями сімейної ситуації, можливостями спеціаліста, його досвідом, кваліфікацією, наявними передумовами, які сприятимуть успішній адаптації, самореалізації обдарованого учня як у закладі загальної середньої освіти, сім'ї, так і поза їхніми межами, формуватимуть його стійкість до різних негативних впливів середовища. Окреслено деякі показники переваги обрання соціальним педагогом моделі взаємодії із сім'єю у профілактиці поведінкових девіацій обдарованих учнів: незалежність моделі від реалізації в будь-якому типі закладу загальної середньої освіти, її відкритість, динамічність тощо. Наголошено на спрямованості роботи соціального педагога щодо підвищення рівня соціальної суб'єктності сім'ї обдарованої дитини.

Взаємодію соціального педагога із сім'єю щодо профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів розкрито в межах моделі закладу загальної середньої освіти як відкритої соціально-педагогічної системи. У цьому контексті виокремлено декілька параметрів поділу моделей взаємодії соціального педагога із сім'єю: поведінка сім'ї обдарованого учня у складних життєвих обставинах; робота із сім'ями обдарованих дітей із дисгармонічним типом розвитку; характер причин, які провокують проблеми в дитячо-батьківських відносинах; тривалість соціально-педагогічної взаємодії із сім'єю. Окреслено деякі тенденції щодо пошуку шляхів удосконалення моделі закладу загальної середньої освіти як відкритої соціально-педагогічної системи.

Ключові слова: обдарований учень, сім'я, заклад загальної середньої освіти, соціальний педагог, профілактика, девіантна поведінка, модель, взаємодія.

Постановка проблеми. У межах процесу розвитку особистості, який відбувається протягом усього життя, обдарованість можна розглядати як взаємодію в певний фіксований момент внутрішніх (особистісних) характеристик і зовнішніх чинників (чинників соціального оточення), яка приводить до виникнення потенціалу розвитку в напрямі визначених досягнень [5, с. 94]. Необхідною умовою повноцінного і позитивного розвитку, успішної соціалізації обдарованої дитини, профілактики різних поведінкових відхилень є взаємодія педагогів та її батьків. Сучасні тенденції розвитку освіти і соціальної сфери загалом актуалізують цю проблему [3]. Заклад загальної середньої освіти є основним соціально-педагогічним осередком для здійснення взаємодії із сім'єю, оскільки саме в ньому учні проводять значну частину свого часу. Тому діяльність школи як базового середовища має бути спрямована на розвиток взаємо-

дії всіх суб'єктів, а соціальний педагог – виступати координатором їхніх дій та взаємовідносин. Соціальний педагог закладу загальної середньої освіти покликаний забезпечити створення сприятливого соціального середовища, яке б підготувало входження обдарованої дитини в сучасні соціально-економічні умови розвитку суспільства, забезпечило розкриття її потенціалу, сформувало стійкість до різних негативних впливів [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики розвитку взаємодії сім'ї і школи, системного підходу до організації такої взаємодії відображено в дослідженнях В. Бочарової, Б. Вольфова, Л. Давидова, Х. Загладіної, М. Маленкової, Л. Назаренко, М. Недвецької, Н. Родіонової та ін. Роль соціального педагога закладу загальної середньої освіти у здійсненні основних напрямів, моделей взаємодії із сім'єю розкрито в роботах О. Вакуленко, Г. Водневої,

В. Горленко, В. Загвязинського, Т. Острянюк, О. Селіванової й ін. Незважаючи на актуалізацію питань, пов'язаних із взаємодією закладу загальної середньої освіти та сім'ї, роллю соціального педагога в цій взаємодії, у контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів така взаємодія соціального педагога із сім'єю майже не розглядалася.

Мета статті – обґрунтувати особливості застосування моделей взаємодії соціального педагога із сім'єю в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Заклад загальної середньої освіти є своєрідною платформою для конструктивної взаємодії учасників освітнього процесу – педагогів, батьків і їхніх дітей [7, с. 236].

Взаємодія являє собою процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємні зумовленість і зв'язок [14]. Соціальної педагогіці як професійній діяльності притаманні специфічні риси, однією з яких є характер відносин між фахівцем і одержувачем допомоги, послуг тощо. У процесі роботи реалізуються в основному суб'єкт-суб'єктні відносини [11, с. 208]. У такому разі взаємодія передбачає активний діяльнісний зв'язок суб'єктів соціально-педагогічного процесу, організацію їхньої спільної діяльності в умовах відкритості сторін, узгодження мотивів і способів досягнення мети, що в підсумку забезпечує певний продукт спільної діяльності [1, с. 35].

Зміст роботи соціального педагога із сім'єю завжди визначається проблемами, які вона має, і в кожному конкретному випадку зумовлений індивідуальними особливостями сімейної ситуації. Тому можливість вибору моделі взаємодії залежить від конкретної соціально-педагогічної проблеми сім'ї, а також від можливостей спеціаліста, його досвіду роботи, кваліфікації [2]. Межа допустимості втручання спеціаліста у внутрішні справи сім'ї дуже хитка і збігається з межею соціального благополуччя сім'ї [13, с. 82].

Також варто зазначити, що для ефективної професійної взаємодії соціальному педагогу необхідно створити умови, які сприятимуть успішній адаптації, самореалізації обдарованого учня як у закладі загальної середньої освіти, сім'ї, так і поза їхніми межами, формуватимуть його стійкість до різних негативних впливів середовища. Дослідники розглядають різні умови взаємодії, що пов'язано з наявністю в них різних передумов для такої взаємодії [8, с. 348]. Отже, залежно від наявних передумов формуються різні моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю щодо профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів.

За В. Горленко, моделі продуктивної взаємодії соціального педагога із сім'єю – це зразки

концептуально-практичних підходів до розуміння сутності проблем сім'ї, налагодження можливих контактів із батьками і дітьми, пошуку ефективних шляхів співпраці [4, с. 216].

Сьогодні активно поширюється модель «відкритого» закладу освіти, яка передбачає реалізацію принципів співпраці, особистісно-розвивального, проблемного і діяльнісного підходів. Однак останнім часом формуються ідеї пошуку більш досконалих моделей взаємодії і співпраці із сім'єю. Нині затребувані такі ідеї, які вдосконалюють модель закладу загальної середньої освіти як відкритої соціально-педагогічної системи: віра в можливість педагогічного колективу, сім'ї й окремої особистості за допомогою спеціалістів вирішити складні життєві ситуації; гуманно-особистісний підхід до дитини, захист її прав і інтересів як пріоритет будь-якої діяльності дорослих; партнерство, взаємоповага і довіра всіх суб'єктів взаємодії; системність, наступність, диференціація й інтеграція педагогічних ініціатив у роботі з батьками; проблемно-орієнтований аналіз соціальної ситуації розвитку дитини і свобода вибору способів вирішення проблеми, змісту, форм і методів роботи з батьками [3, с. 62].

Залежно від поведінки сім'ї у складних життєвих обставинах З. Саралієва виокремлює дві моделі соціально-педагогічної взаємодії: модель позитивного функціонування сім'ї («сім'я – суб'єкт») і модель перетворення сім'ї на клієнта соціально-педагогічної діяльності («сім'я – клієнт»).

Позиції батьків у разі дії несприятливих чинників на сім'ю чи окремих її членів можуть мати два напрями:

1) позиція стабілізації: мобілізація, концентрація ресурсів; консолідація; відкритість до взаємодії з іншими членами сім'ї, соціальним оточенням (така позиція спостерігається в першій моделі взаємодії).

2) позиція ускладнення, погіршення: розгубленість, нервозність, утрата ресурсних позицій; конфліктність; ізоляція, депривація чи, навпаки, завищені вимоги до інших членів сім'ї, необґрунтовані претензії до соціальних інституцій; криза, кризовий розпад відносин. Відбувається ускладнення життєдіяльності сім'ї практично за всіма параметрами (варіант другої моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю) [9].

Варто зазначити, що навіть за використання соціальним педагогом другої моделі взаємодії із сім'єю («сім'я – клієнт») робота буде спрямована на підвищення рівня її соціальної суб'єктності. Тобто робота соціального педагога матиме на меті перетворення сім'ї із клієнта (отримувач соціальних послуг) на суб'єкта (безпосередній виконавець соціальних послуг).

У межах соціальної роботи із сім'ями обдарованих дітей із дисгармонічним типом розвитку як основні моделі виокремлюють такі:

1. *Модель «Консалтинг»* – спрямована на надання високоякісної інформаційно-консультаційної допомоги обдарованим дітям і їхнім сім'ям із використанням мультимедійних технологій у режимі очних / заочних консультацій. Ця модель застосовується, коли сім'я обдарованої дитини не здатна самостійно подолати проблемну ситуацію, що склалася. Допомога надається професійно підготовленими незалежними експертами. Їхнім основним завданням є аналіз і визначення перспектив розвитку проблемної ситуації, пошук рішення щодо контакту дитини і сім'ї із закладом освіти, іншими установами.

2. *Модель «Патернат»* являє собою професійно узгоджені дії різних фахівців, включені в єдину організовану модель з єдиною системою форм і методів роботи щодо створення оптимальних умов для розвитку особистості і формування оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору, які дозволяють особистості визначитися з ухваленням рішення і нести відповідальність за його реалізацію. У межах цієї моделі враховується той факт, що майже будь-яка проблемна ситуація в розвитку особистості обдарованої дитини створюється декількома учасниками: самою дитиною, її сім'єю, педагогічним колективом тощо.

3. *Модель «Ризик-едвайзер»* (консультант із нестандартних ситуацій) – спрямована на надання можливості сім'ї й обдарованій дитині отримати термінову кваліфіковану допомогу. Ця модель передбачає: діагностику проблеми; інформацію про суть проблеми і шляхи її вирішення; консультацію на етапі ухвалення рішення і вироблення плану вирішення проблеми; первинну допомогу на етапі реалізації плану вирішення проблеми. Поради соціального педагога мають рекомендаційний характер, відповідальність за вирішення проблеми залишається за батьками дитини [6].

Залежно від характеру причин, які провокують проблеми в дитячо-батьківських відносинах, виділяють такі моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю:

1. *Діагностична модель* – базується на припущенні дефіциту в батьків спеціальних знань про дитину, сім'ю загалом, виховні функції, стилі і типи батьківської поведінки.

2. *Соціальна модель* – використовується, коли сімейні труднощі є наслідком несприятливих об'єктивних і суб'єктивних обставин. Передбачає, що вирішення проблем сім'ї повинно супроводжуватися не тільки аналізом життєвої ситуації, що склалася, але й прогнозуванням її позитивних змін і можливих результатів.

3. *Психологічна (психотерапевтична) модель* – застосовується, коли причини труднощів дитячо-батьківських відносин перебувають в області спілкування, особистісних особливостей членів сім'ї. Передбачає аналіз сімейної ситуації,

діагностику особистості і сім'ї, допомогу в подоланні бар'єрів спілкування, усунення причин їх появи, урахування індивідуально-особистісних особливостей батьків і дитини, суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

4. *Педагогічна модель* – базується на гіпотезі про недоліки педагогічної компетентності батьків. Спирається на вихід із таких негативних ситуацій у сфері дитячо-батьківських відносин, як: відсутність взаєморозуміння, емоційна дистанція у взаєминах, проблеми особистісного зростання, особливості розвитку дитини, невідповідність дитини «ідеальному образу» батьків та ін. Орієнтується не стільки на індивідуальні можливості батьків, скільки на універсальні способи і прийоми виховання [4].

Залежно від тривалості соціально-педагогічної взаємодії із сім'єю виокремлюють довготривалі (психосоціальна) і короткотривалі (кризово-інтервентна, проблемно-орієнтована) моделі роботи.

Кризово-інтервентна модель роботи із сім'єю безпосередньо пов'язана із кризовою ситуацією, зумовленою змінами у природному життєвому циклі сім'ї чи випадковими психотравмуючими обставинами. Такі несприятливі періоди пов'язані з віковими кризами дитини, коли в сім'ї посилюються психолого-педагогічні проблеми. Оскільки кризова ситуація потребує швидкого реагування, її оцінка не передбачає детальної діагностики, а фокусує увагу на масштабах дезадаптації особистості і засобах її подолання. Використовуються як внутрішні ресурси сім'ї, так і зовнішні форми допомоги [10]. Незважаючи на індивідуальні відмінності і багатоаспектність причин, які призводять до кризового стану, тривалість взаємодії соціального педагога із сім'єю обмежена, як свідчить практика, приблизно 6–7 тижнями [12, с. 48].

Проблемно-орієнтована модель (до 4-х місяців) спрямована на вирішення конкретних заявлених проблем сім'ї. Завдання соціального педагога полягає у створенні умов для самостійного вирішення проблем сім'єю. Увага зосереджується не стільки на внутрішніх особливостях сім'ї, скільки на ситуації, що спровокувала появу проблеми. Разом із сім'єю визначаються конкретні цілі і строки щодо вирішення проблеми.

Психосоціальна модель взаємодії із сім'єю (від 4-х місяців і більше) передбачає зміну сімейної системи, її адаптування до виконання своєї специфічної функції або зміну ситуації, коли інші соціальні системи впливають на сім'ю або на те й інше одночасно [10]. Основна ідея цієї моделі полягає в тому, щоби зрозуміти клієнта в ситуації, пов'язати його почуття, переживання, вчинки із впливом середовища і, виявивши причинно-наслідкові зв'язки, знайти вихід із несприятливого становища. Психосоціальна модель взаємодії із сім'єю використовується, коли є можливість вста-

новлення довгострокових контактів, які дозволяють глибше дослідити сімейну систему, спостерігати її динаміку і впливати на неї [12].

Показниками переваги під час обрання соціальним педагогом моделі взаємодії з сім'єю у профілактиці поведінкових девіацій обдарованих учнів можуть виступати такі, як незалежність моделі від реалізації в будь-якому типі закладу загальної середньої освіти, її відкритість, динамічність тощо [15].

Взаємодія соціального педагога із сім'єю обдарованого учня щодо профілактики різних негативних проявів у його поведінці передбачає створення простору для активного засвоєння обдарованим учнем навколишнього середовища з орієнтацією на вікові й індивідуальні можливості дитини щодо її стійкості до негативних впливів і труднощів, ресурси її сім'ї, застосування адекватних заходів соціально-педагогічного впливу, які дозволяють знизити ризик негативних наслідків впливу навколишнього середовища, не знижують водночас адаптаційні можливості учня.

Висновки і пропозиції. Отже, моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю – це зразки концептуально-практичних підходів до розуміння сутності проблем сім'ї, налагодження можливих контактів із батьками і дітьми, пошуку ефективних шляхів співпраці. Вибір моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю визначається проблемами сім'ї, індивідуальними особливостями сімейної ситуації, можливостями спеціаліста, його досвідом, кваліфікацією, наявними передумовами, які сприятимуть успішній адаптації, самореалізації обдарованого учня як у закладі загальної середньої освіти, сім'ї, так і поза їхніми межами, формуватимуть його стійкість до негативних впливів середовища.

У межах моделі закладу загальної середньої освіти як відкритої соціально-педагогічної системи в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів моделі взаємодії соціального педагога із сім'єю можна поділити за декількома параметрами. Залежно від поведінки сім'ї обдарованого учня у складних життєвих обставинах: модель позитивного функціонування сім'ї («сім'я – суб'єкт»); модель перетворення сім'ї на клієнта соціально-педагогічної діяльності («сім'я – клієнт»). У межах роботи із сім'ями обдарованих дітей із дисгармонічним типом розвитку: модель «Консалтинг»; модель «Патернат»; модель «Ризик-едвайзер». Залежно від характеру причин, які провокують проблеми в дитячо-батьківських відносинах: діагностична, соціальна, психологічна (психотерапевтична) і педагогічна моделі. Залежно від тривалості соціально-педагогічної взаємодії із сім'єю: довготривалі (психосоціальна) і короткотривалі (кризово-інтервентна, проблемно-орієнтована) моделі роботи.

Перспективою подальших досліджень є визначення умов взаємодії соціального педагога із сім'єю в контексті профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти різного типу, за яких сімейна система буде адаптивною, незважаючи на наявність труднощів і криз; розроблення профілактичної програми, спрямованої на формування стійкості обдарованого учня до різних негативних проявів у поведінці, одним із напрямів якої буде укріплення потенціалу сім'ї, її ресурсних можливостей з урахуванням цих умов.

Список використаної літератури:

1. Антипова Е. Модель взаимодействия учрежденной образования и семьи в формировании педагогической культуры родителей. *Вектор науки ТГУ*. 2012. № 1 (8). С. 34–37.
2. Вакуленко О. Теоретические аспекты социально-педагогической деятельности с семьями «группы риска». *Вестник Шадринского государственного педагогического института*. 2014. № 4 (24). С. 159–163.
3. Воднева Г. Взаимодействие школы и семьи как условие повышения эффективности воспитательной системы. *Современное образование Витебщины*. 2014. № 4 (6). С. 61–68.
4. Горленко В. Модели продуктивного взаимодействия социального педагога с семьей. *Проблемы та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Переяслав-Хмельницький, 29–30 квітня 2015 р. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 215–218.
5. Журба Н. Организация работы педагога-воспитателя с одаренными детьми : учебно-методическое пособие. Челябинск : Изд-во ИИУМЦ «Образование», 2012. 168 с.
6. Иванова Ю. Сущность и модели социального сопровождения одаренных детей. *Инновационные педагогические технологии* : материалы IV Международной научной конференции, Казань, май 2016 г. Казань : Изд-во «Бук», 2016. С. 252–253.
7. Кирпич С. Модель взаимодействия педагогов и родителей в контексте формирования духовно-нравственных ценностей молодежи. *Социальная и психолого-педагогическая помощь семье: опыт, проблемы, перспективы* : материалы Международной научно-практической конференции, Минск, 16 марта 2017 г. / отв. ред. В. Мартынова. Минск : Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка, 2017. С. 235–239.
8. Острянюк Т. Педагогічні умови професійної взаємодії соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 238–252.

9. Саралиева З. Социально-психологическая субъектность и компетентность семьи. *Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского*. 2002. № 1. С. 192–200.
10. Социальная педагогика : курс лекций / под общей ред. М. Галагузовой. Москва : Гуманит. изд. центр «Владос», 2000. 416 с.
11. Социальная педагогика: учебник для академического бакалавриата / под ред. В. Загвязинского, О. Селивановой. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2016. 448 с.
12. Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. Краснова та ін. ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 408 с.
13. Филипова А. Семейные практики защиты детства. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. 2015. Вып. 2 (22). С. 81–87.
14. Шморгун Л. Менеджмент організацій : навчальний посібник. Київ : Знання. 2010. 452 с.
15. Якина Ю. Модель подготовки родителей младших школьников к взаимодействию с одаренным ребенком. *Казанский педагогический журнал*. 2016. № 5 (118). С. 184–189.

Stepanenko V. Models of social teacher interaction with family in the deviant behavior prevention of gifted pupils

The article reveals the peculiarities models of interaction between a social teacher and a family in the context of gifted pupils' deviant behavior prevention in secondary school. Models of social teacher interaction with a family as examples of conceptual practical approaches to understanding the essence of family problems, establishing contacts with parents, finding effective ways of cooperation reviewed.

The interaction presented as an activity, connection of the subjects in the socio-pedagogical process, the organization of their joint activities in conditions of openness, coordination of motives and ways achieving the goal, which ultimately provides a certain product of joint activities.

It was determined that the choice a model of social teacher interaction with family is determined by family problems, individual characteristics of the family situation, the specialist's capabilities, experience, qualifications and available prerequisites. It will contribute to the successful adaptation and self-realization of the gifted pupils in secondary school, family and beyond their limits. It will form a gifted pupil' resistance to various negative environmental influences.

Certain indicators the social teacher choice of model interaction with the family in the deviant behavior prevention of gifted pupils defined. It is the independence of the model from implementation in any type of general secondary education institution, openness and dynamism of the model. Attention is paid to the direction of the social teacher work to increase the level of gifted child' family social subjectivity.

The interaction of the social teacher with the family for the deviant behavior prevention of gifted pupils in the framework of the institution general secondary education model as an open social-pedagogical system disclosed. In this context, several parameters of the models separation interaction between the social teacher and family highlighted. This is the behavior of the gifted pupil's family in difficult life circumstances. This is work with families of gifted children with a disharmonious type of development. This is nature reasons provoking problems in relations between parents and children. This is the duration of social and pedagogical interaction with the family. Some tendencies of searching for ways to improve the model of a general secondary education institution as an open social-pedagogical system identified.

Key words: *gifted pupil, family, secondary school, social teacher, prevention, deviant behavior, model, interaction.*